

Тетяна Бевз

МІСЦЕВІ ВИБОРИ ЯК ЗАСІБ ЛЕГІТИМАЦІЇ
ЛОКАЛЬНОГО ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ
(НА ПРИКЛАДІ МІСЦЕВИХ ВИБОРІВ
2010 ТА 2015 рр. У ДНІПРОПЕТРОВСЬКУ)

У статті аналізуються місцеві вибори 2010 р. та 2015 р. у Дніпропетровську, участь у них представників органів влади, партійно-бізнесових корпорацій та політичних партій. Здійснено порівняльний аналіз партійного складу обласної та міської рад.

Показано вплив наслідків виборів на трансформацію локального політичного режиму.

Ключові слова: *вибори, партії, локальний політичний режим, влада.*

Tatiana Bevz. Local elections as a means of legitimizing the local political regime (For example, the local elections of 2010 and 2015 in Dnepropetrovsk).

This article analyzes the local elections in 2010 and 2015 in Dnepropetrovsk, participate in the election of the authorities, party-business corporations and political parties. The comparative analysis of the party of regional and city councils was conducted. Showing the influence of the effects of elections on the local transformation of the political regime.

Key words: *election, political parties, local political regime power.*

Важливою складовою політичного режиму є вибори, за допомогою яких визначаються правила формування органів влади, здійснюється вплив на електоральний процес, формуються конфігурації політичних партій на рівні районних, міських, обласних та Верховної Ради України, відбувається неформальне партнерство між міським урядом і бізнес-елітою, укладаються «формальні і неформальні угоди, на основі яких громадські органи і приватні інтереси діють разом для прийняття і виконання рішень» [1, с.7,11]. Знаковими у цьому сенсі стали для України місцеві вибори 2010 р. та 2015 р., які відбувалися окремо від парламентських і характеризувалися, насамперед, новим виборчим законодавством, значною політичною конкуренцією, політичним розрахунком та особливим впливом на формування регіональних еліт. Виборчим законом запроваджувалася вперше змішана система до проведення місцевих виборів, новий принцип формування виборчих комісій і можливість кандидатам балотуватися без передвиборчих програм.

Для аналізу місцевих виборів візьмемо м. Дніпропетровськ. Провладна партія – ПАРТІЯ РЕГІОНІВ забезпечила собі керівне представництво в усіх територіальних та дільничних комісіях – перший номер у списках і більшість у дільничних комісіях. Під час виборчої кампанії спостерігалася непропорційне представництво та нечіткі критерії призначення керівних органів у територіальних та

дільничних виборчих комісіях. На місцевих виборах 2010 р. у місті Дніпропетровську працювало 8 територіальних виборчих комісій.

Виваженими і продуманими були списки першої п'ятірки провладної партії в усіх регіонах України, щоправда, увесь список відкритим не був, однак передбачав забезпечення майбутнього складу депутатських корпусів максимально членами ПАРТІЇ РЕГІОНІВ.

Показовим з цього погляду був список кандидатів від ПАРТІЇ РЕГІОНІВ до Дніпропетровської обласної ради: 50% від складу обласної ради нового скликання, тобто усього 70 осіб*. До складу першої п'ятірки увійшли: О. Вілкул (голова Дніпропетровської обласної державної адміністрації і голова обласної організації ПАРТІЇ РЕГІОНІВ), Є. Удод (голова Дніпропетровської обласної ради й керівник передвиборчого штабу ПАРТІЇ РЕГІОНІВ), З. Пікалова (у 2006 р. балотувалася до Дніпропетровської обласної ради від Блоку Юлії Тимошенко), С. Шевченко (голова Дніпропетровської обласної ради Спілки ветеранів України), а також В. Яцуба (з березня 2010 р. – міністр регіонального розвитку та будівництва).

Список кандидатів до Дніпропетровської міської ради містив 64 з 60 можливих місць. Особливістю списку була присутність у ньому представників інтелігенції – робітничої, медичної, освітянської: першим номером був С. Ус (машинобудівник, головний конструктор наряду КБ «Південне»), другий – І. Македонський (почесний лікар України), третій – І. Зайцева (заступник голови Дніпропетровської міської організації ПР та заступник голови міської ради з питань виконавчих органів), четвертий – Є. Морозенко (депутат, голова правління ОАО «Дніпропетровський агрегатний завод») і п'ятий – С. Остренко (директор обласного комунального закладу «Дніпропетровський центр соціально-психологічної допомоги») та інші. Зазначимо, що у списках не було О. Царьова – колишнього керівника обласної організації ПР. Замість того у списку до міської ради було прізвище – Іван Царьов (під номером вісім), а у списках до обласної ради – Михайло Царьов. Відсутнє було у списках ПАРТІЇ РЕГІОНІВ й прізвище І. Циркіна, керівника Фонду «Наш Дім – Дніпропетровськ», а також

*Показово, що у серпні 2010 р. Дніпропетровська обласна рада ухвалила рішення збільшити кількість своїх депутатів зі 100 до 140.

чинного міського голови І. Куліченка (незважаючи на те, що напередодні виборів він став членом ПАРТІЇ РЕГІОНІВ)*.

Список ВО «Батьківщина» очолила кандидат на посаду міського голови Г. Булавка. Номер два дістався М. Курячому (колишній чиновник Красногвардійського виконкому, керівник міської організації ВО «Батьківщина»). Під номером три йшла О. Бочарнікова (чинний на той час депутат від ВО «Батьківщина»). На «четвертому місці» у списку – О. Дегтяренко (директор з прокату ТОВ «Піар Компанія Вавілон»). П'ятий номер – Т. Жуков (один з найбільших пасажирських автоперевізників). Виборча кампанія ВО «Батьківщина» у Дніпропетровську була малоефективною, простежувалася невідповідність окремих провідних членів обласної та міської організації партії високим вимогам, які висувалися [2].

Отримавши певну підтримку на президентських виборах 2010 р., до Дніпропетровської обласної ради балотувався і чинний на той час віце-прем'єр-міністр України, дніпропетровець С. Тігіпко на чолі Політичної партії «Сильна Україна», акцентуючи увагу на тому, що «реформи на місцях необхідні більше, ніж у центрі» [2]. Вибір Дніпропетровської області для реалізації задумів мав далеко йдучі плани – «змінити сутність місцевого самоврядування й провести необхідні зміни» і мотив, оскільки Дніпропетровщина підтримала С. Тігіпка під час президентської кампанії 2010 р., тому й була впевненість, що й на місцевих виборах буде один з найкращих результатів [2].

У списки Політичної партії «Сильна Україна» до Дніпропетровської міської ради увійшли: № 1 – Є. Жадан (голова Дніпропетровської парторганізації «Сильна Україна», виконавчий директор компанії «Алеф»); № 2 – Б. Васильєв (медійний магнат, у попередньому скликанні обирався за списком Політичної партії «Віче»); №3 – А. Петровська (20-річна студентка ДНУ ім. О. Гончара). Зазначимо, останні 11 прізвищ у списку кандидатів до міської ради від Політичної партії «Сильна Україна» належали 19- і 20-річним студентам. Така сама картина – і у списку до обласної ради.

*Завдяки належності до ПАРТІЇ РЕГІОНІВ обрали мера Нікополя С. Старуна, мера Марганцю С. Кузнецова, мера Орджонікідзе І. Цупров (Див. детальн.: Славіна О. Місцеві вибори–2010: зворотний відлік. Ніхто не ошасливить народ без його участі. 29.10.2010 / О. Славіна, В. Непомнящий [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.litsa.com.ua/show/a/4121>

Підприємці займали домінуючі позиції у списку Політичної партії «Фронт Змін»: О. Кільова (комерційний директор ТОВ ТД «Нью лайн»), О. Млинарич (директор ТОВ «Київська Русь»), В. Зельдис (генеральний директор ТОВ «Сілта-колог»), Л. Кузьменко (заступник голови правління ПрАТ «ТСД»), К. Примаков (фінансовий директор ТОВ «Компанія паливні ресурси»), В. Строменко (директор ТОВ «ДСК-Пром»), Д. Грищев (директор ПП «Укррибснаб»), А. Шоріна (голова департаменту ПіАр «Приватбанку»). Занесений до списку партії був і колишній голова Дніпропетровської районної державної адміністрації О. Шикуненко*.

Юридичною елітою була представлена Політична партія «Україна Майбутнього»: С. Олійник (кандидат на посаду міського голови, №1), А. Запара (голова міської організації партії, директор компанії «Дніпроклінер»), К. Веремійчук (юрист, близький до команди І. Коломойського) та Ю. Ткаченко (керівник молодіжного крила партії). До списку Народної партії увійшли начальники районних та міського відділень соціального забезпечення, пенсійних фондів, а також генеральний директор ТОВ «СПАР-Центр» І. Ушаков. Виборчий список до міської ради від КПУ очолював С. Воробйов (приватний підприємець), а до складу входили: директори ТОВ та менеджери ВАТ (№9 – А. Сідельніков, №11 – В. Джумар, №13 – С. Кузьменко) та І. Потак (№16, директор ТОВ «Правове агентство КГБ»), а також народний депутат України С. Храпов. У списках Політичної партії «Наша Україна» – партійні функціонери, приватні підприємці і навіть безробітні.

За партійними списками до Дніпропетровської обласної ради на місцевих виборах 2010 р. зареєстровано було 530 кандидатів у депутати, у 70 мажоритарних виборчих округах – 300 кандидатів. Найбільша кількість кандидатів (50% від складу) зареєстровано від ПАРТІЇ РЕГІОНІВ і ВО «Батьківщина» [3]. У мажоритарних округах на одне місце претендували 4–5 кандидатів.

Напередодні виборів політичні сили Дніпропетровщини: ВО «Батьківщина», Політична партія «Сильна Україна», Соціалістична партія України, Комуністична партія України, Політична партія

*О. Шикуненка звинувачували у спробі незаконного продажу землі у селі Волоське і навіть завели кримінальну справу.

«Наша Україна», ПАРТІЯ РЕГІОНІВ, Політична партія «Фронт Змін», ВО «Громада», Народна партія та Політична партія «Україна Майбутнього» підписали Меморандум про проведення демократичних, чесних і прозорих виборів. Меморандум був покликаний забезпечити верховенство права і дотримання демократичних принципів під час проведення виборчої кампанії, забезпечити їх спокійний і прозорий хід [4].

Відсутність підпису Політичної партії «Громадська сила» пояснюється зняттям її списку з реєстрації. Голова Дніпропетровської міської організації Політичної партії «Громадська сила» А. Баско під час прес-конференції «Спроба узурпації влади чиновниками одного з обласних центрів України» 21 вересня 2010 р. повідомив, що Політична партія «Громадська сила» просить Президента України гарантувати чесне проведення виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів 31 жовтня. Він зазначив, що для всіх політичних сил під час місцевих виборів повинні бути створені рівні умови. Приводом для звернення стало ігнорування закону місцевою владою і перешкоджання з її боку проведенню виборів. Місцева влада незаконно знищувала рекламні плакати Політичної партії «Громадська сила» і перешкоджала її реєстрації для участі у виборах до органів місцевого самоврядування. У свою чергу, начальник юридичного відділу Дніпропетровського міськвиконкому заявив, що незаконні дії влади змушують чиновників, які не погоджуються з цим, йти у відставку. Напередодні він написав заяву про звільнення з займаної посади, мотивуючи свій крок тим, що міською владою, всупереч рішенню міської ради, був підготовлений наказ про реорганізацію юридичного відділу в юридичне управління, з подальшим скороченням посади, яку він обіймав. Колишній заступник міського голови Дніпропетровська з питань будівництва та архітектури повідомив, що за ініціативи міської влади ведуться необґрунтовані перевірки бізнес-структур. Відомі були й факти тиску влади міста на директорів муніципальних підприємств, керівників місцевих ЗМІ, директорів шкіл. Територіальна виборча комісія Дніпропетровська ініціювала перевірку партій, проведення яких було незаконним напередодні виборів [5].

Міська виборча комісія зареєструвала 15 кандидатів на посаду міського голови Дніпропетровська: Г. Булавка (ВО «Батьківщина»), А. Денисенко (Політична партія «За Україну»), З. Краснов (Політич-

на партія «Наша Україна»), С. Краснопольський (Союз лівих сил), І. Куліченко (ПАРТІЯ РЕГІОНІВ), С. Олійник (Політична партія «Україна Майбутнього»), О. Орлов (Політична партія «Собор»), О. Семченко (Політична партія «Українська партія»), С. Севриков (Політична партія «Партія Захисників Вітчизни»), А. Павелко (Політична партія «Фронт Змін»), К. Писаревський (Народно-трудовий союз України), П. Хазан («Партія Зелених України»), С. Феоктистова (Політична партія «Нова демократія»), С. Шапран (Політична партія «Всеукраїнське об'єднання Громада»), Р. Швець (Ліберальна партія України).

За підсумками підрахунку голосів мером міста був переобраний І. Куліченко, який представляв інтереси ПАРТІЇ РЕГІОНІВ. За І. Куліченка віддали свої голоси 113,5 тисяч виборців з 300245 тисяч, які взяли участь у голосуванні. У списку лідируючих кандидатів також були А. Павелко (37313 голосів), який висувався від Політичної партії «Фронт Змін» і С. Олійник, який очолював на той час Політичну партію «Україна Майбутнього».

Четверте місце посів З. Краснов (очолював Політичну партію «Громадська сила»), який за два місяці до виборів перетворився з «чудотворця і творця» у «війовничого опозиціонера». Оскільки партії було відмовлено у реєстрації, активісти Політичної партії «Громадська сила» були занесені до списку Політичної партії «Народний порядок», яка не пройшла до міської ради. Таким чином, З. Краснов не отримав жодної посади в органах місцевого самоврядування.

У п'ятірку лідерів увійшла і Г. Булавка, яка на той час представляла інтереси ВО «Батьківщина». Варто зазначити, що Г. Булавка очолювала Дніпропетровську ОДА з 16 травня 2002 р. до 13 грудня 2004 р., а також була в.о. мера міста.

Активність виборців у Дніпропетровську в 2010 р. – 43,5% [7]. Характерною особливістю результатів виборчої кампанії до Дніпропетровської міської ради було протестне голосування. Найбільша кількість виборців, які проголосували проти всіх кандидатів, була в одномандатному виборчому окрузі №50 – 24,8% з 5 667 виборців, які взяли участь у голосуванні. Переможцем виборів у цьому окрузі став представник Політичної партії «Сильна Україна», який набрав 9,92% голосів (по Україні на виборах у районні та міські ради проти всіх проголосувало 8,91% виборців) [6].

За результатами виборів до Дніпропетровської міської ради увійшли шість політичних партій: ПАРТІЯ РЕГІОНІВ (65%), Політична партія «Сильна Україна» (10,8%), ВО «Батьківщина» (6,7%), Політична партія «Фронт Змін» (6,7%), Комуністична партія України (5%), а також Політична партія «Україна Майбутнього» (3,3) [8].

Табл. 1.

**Склад Дніпропетровської міської ради
за результатами місцевих виборів 2010 р.**

Політичні партії	Кількість обраних депутатів	З них в одномандатному окрузі	%
ПАРТІЯ РЕГІОНІВ	78	50	65%
Політична партія «Сильна Україна»	13	5	10,8%
ВО «Батьківщина»	8	8	6,7%
Політична партія «Фронт Змін»	8	8	6,7%
Комуністична партія України	6	1	5%
Політична партія «Україна Майбутнього»	4	1	3,3%
Народна Партія	3	3	2,5%
Всього	120	76	100%

Таблицю складено самостійно за джерелами: Місцеві вибори – 2010. Дніпропетровська область. Дніпропетровська міська рада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2010/wp001>

Із 140 членів Дніпропетровської обласної ради на місцевих виборах 2010 р. було обрано 135 депутатів, оскільки вибори в одномандатних мажоритарних округах №5 і № 36 не відбулися. До складу ради за партійними списками пройшли: від ПАРТІЇ РЕГІОНІВ – 37 осіб (55,2%), Політичної партії «Сильна Україна» – 9 (13,4%), ВО «Батьківщина» – 8 (11,3%), Комуністичної партії України – 7 (10,4%), Політичної партії «Фронт Змін» – 6 (9,0%) [8]. Дещо інша ситуація з мажоритарними округами, за їхніми результатами до обласної ради пройшли 53 депутати від «ПАРТІЇ РЕГІ-

ОНІВ», 4 від Комуністичної партії України, 4 від Політичної партії «Україна Майбутнього», 3 від Політичної партії «Сильна Україна», 3 від Народної партії, 2 від Політичної партії ВО «Громада», 1 від Політичної партії «Фронт Змін». Загалом до обласної ради увійшли: 92 депутати від ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, 12 від Політичної партії «Сильна Україна», 11 від КПУ, 9 від ВО «Батьківщина», 4 від Політичної партії «Україна Майбутнього», 3 від Народної партії, 2 від Політичної партії ВО «Громада», 7 від Політичної партії «Фронт Змін» [9].

Табл. 2.

**Склад Дніпропетровської міської ради
за результатами місцевих виборів 2010 р.**

Політичні партії	Обрано у багатомандатному виборчому окрузі	Обрано у одномандатному виборчому окрузі	Обрано депутатів	%
ПАРТІЯ РЕГІОНІВ	37	51	88	65,2
Комуністична партія України	7	5	12	8,9
Політична партія «Сильна Україна»	9	3	12	8,9
ВО «Батьківщина»	8	0	8	5,9
Політична партія «Фронт Змін»	6	1	7	5,2
Народна партія	0	3	3	2,2
Політична партія «Україна Майбутнього»	0	3	3	2,2
Політична партія Всеукраїнське об'єднання «Громада»	0	2	2	1,5
Всього	57	68	135	100

Таблицю складено самостійно за джерелами: Місцеві вибори – 2010. Дніпропетровська область. Дніпропетровська обласна рада

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2010/wp001>

Аналізуючи підсумки виборів і результат ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, політологи відзначали, що це було досягнуто завдяки голові Дніпропетровської обласної державної адміністрації О. Вілкулу, який зарекомендував себе як «здібний менеджер і зумів змусити працювати синхронно адмінресурс і ПАРТІЮ РЕГІОНІВ, залагодити конфлікти між групами регіоналів, домовитися з місцевими елітами» [10]. Його також називали «головним політтехнологом», завдяки якому «партийна машина ПАРТІЇ РЕГІОНІВ працювала досить потужно» [10]. Тенденція збільшення впливу провладної партії продовжувалася і в наступні роки.

З початком Революції Гідності станом на початок 2014 р. в області понад 90% керівного складу були членами ПАРТІЇ РЕГІОНІВ. У Дніпропетровській обласній раді зі 140 депутатів 89 (65,4%) – члени ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, по 12 – від Комуністичної партії України та Політичної партії «Сильна Україна», 8 – ВО «Батьківщина», 7 – Політичної партії «Фронт Змін», по три від Народної партії та Політичної партії «Україна майбутнього» і 2 – від Політичної партії Всеукраїнського об'єднання «Громада». У Дніпропетровській міській раді зі 120 депутатів, 78 (65%) – члени ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, 13 – Політичної партії «Сильна Україна», по 8 від ВО «Батьківщина» та Політичної партії «Фронту Змін», 6 від Кмуністичної партії України, 4 – Політичної партії «Україна Майбутнього», 3 від Народної партії.

Такий розклад політичних сил у регіоні був використаний та дозволив 87 голосами «за» прийняти Дніпропетровською міською радою 24.01.2014 р. рішення №2/46 «Звернення депутатів Дніпропетровської міської ради VI скликання до Президента України, Кабінету Міністрів України та громадян», яким повністю схвалили дії В. Януковича та закликали до ще більшого придушення протестів у Києві під час збройного протистояння влади і народу.

Під час парламентської кампанії –2014 на Дніпропетровщині Політична партія «Опозиційний блок» виграла у 13 із 17 округів із майже 25% [11]. Понад 5% на Дніпропетровщині здобули комуністи. Такий вибір був зроблений після Іловайського котла та кривавого

літа–2014, коли Дніпропетровщина та Запоріжжя мали найбільшу кількість втрат по країні. За результатами позачергових виборів народних депутатів України 26 жовтня 2014 р. від Дніпропетровської області було обрано: 7 депутатів від «Блоку Петра Порошенка», 9 самовисуванців та одного депутата від Політичної партії «ПРАВИЙ СЕКТОР» (Д. Ярош). З 9 самовисуванців, яких було обрано в 2014 р., 5 голосували за диктаторські закони 16 січня 2014 р., зокрема: Я. Безбах, А. Мартовичський, К. Павлов, А. Шипко, Д. Шпенюв [12]. У Дніпропетровську було обрано 3 депутати від Блоку Петра Порошенка (М. Курячий (ОВО №25), А. Денисенко (ОВО №26), І. Куліченко (ОВО №28) та два самовисуванці: Я. Безбах (ОВО №24) та Б. Філатов (ОВО №27). Власне, вибори продемонстрували, що зміна партії давала можливість залишитися у владі. Це яскраво продемонструвала виборча кампанія 2015 р.

У 2015 р. на виборах міського голови Дніпропетровська зареєстрований 31 кандидат. 9 з претендентів безробітні, студент і пенсіонерка. Серед них жителі Київської, Сумської та Дніпропетровської областей. Велика частина кандидатів – самовисуванці. Дев'ятеро – представляють політичні сили: Політична партія «Опозиційний блок», Політична партія «Громадська сила», «Блок Петра Порошенка «Солідарність», Партія «Відродження», ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «УКРАЇНСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ ПАТРІОТІВ – «УКРОП» (далі – Політична партія «УКРОП»), ВО «Батьківщина», Радикальна партія Олега Ляшка, ВО «Свобода» [13]. У виборах брали участь і учасники попередніх перегонів. Зокрема, серед кандидатів у мери Дніпропетровська були С. Олійник, А. Павелко, З. Краснов.

Основними конкурентами на посаду мера Дніпропетровська на місцевих виборах 2015 р. були О. Вілкул (Політичної партії «Опозиційний блок»), Б. Філатов (Політична партія «УКРОП») і экс-мер І. Куліченко (Блок Петра Порошенка). О. Вілкул був головою Дніпропетровської обласної державної адміністрації з 18 березня 2010 р. до 24 грудня 2012 р. Крім того, з 24 грудня 2012 р. до 27 лютого 2014 р. обіймав пост віце-прем'єр-міністра України. Б. Філатов був заступником голови Дніпропетровської обласної державної адміністрації під час перебування на посаді голови І. Коломойського. Б. Філатов, «маючи за спиною фінансові ресурси групи «Приват» і який був лідером популярності в соціальних мережах і має неабияку харизму

журналіста, правника, революціонера і просто «принципового хлопця» [14], і О. Вілкул, якого підтримували «прихильники «радянщини» і пенсіонери і головним козирем якого у передвиборчій програмі було саботування закону про декомунізацію і збереження наркома Петровського у назві міста, пам'ятниках та інших топонімах [14]. О. Вілкул та Б. Філатов балотувалися на посаду міського голови, будучи при цьому першими кандидатами в обласному і міському партійних списках від своїх політичних сил.

Напередодні місцевих виборів представники промисловості, середнього і малого бізнесу висловили підтримку О. Вілкулу. Свою підтримку О. Вілкулу висловив і В. Пінчук [15]. З іншого боку, важливою була позиція дніпропетровців.

Згідно з соціологічним опитуванням* жителі Дніпропетровська хотіли бачити головою міста Б. Філатова. Його кандидатуру підтримали 28% опитаних громадян. За О. Вілкула віддали б свої голоси 23,2%, а З. Краснова – 18%, А. Крупського – 7,2%, а за М. Курячого – 5% респондентів [16]. Крім того, Б. Філатова підтримали б 15,9% виборців О. Вілкула, 14,1% виборців З. Краснова і 12,8% виборців А. Крупського, якщо б цих кандидатів не було в списку [16].

Центр досліджень і комунікацій «Active Group»** прогнозував, що на виборах міського голови в місті Дніпропетровську у другий тур

* Дослідження було проведено Центром «Всеукраїнський соціологічний союз» на замовлення громадської організації «Новий вибір» у період з 7 по 18 вересня 2015 р. на території міста Дніпропетровська. Соціологічна вибірка здійснена шляхом систематичного (механічного) відбору серед 1380 осіб. Дослідження проводилося методом поквартирного опитування «face - to - face» за місцем постійного проживання респондентів. У ході опитування дніпропетровцям ставилися питання «Якби вибори проводилися найближчої неділі, то за кого з перерахованих кандидатів ви б проголосували», а також «За кого б ви проголосували, якби ваш кандидат не брав участь у виборах?». Статистична похибка дослідження становить +/- 2,3%. (Див. детально: Боротьба за крісло мера Дніпропетровська: лідирує Філатов. 28.09.2015[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/politika/borotba-za-krislo-mera-dnipropetrovska-lidiruye-filatov-502144.html>)

** Центр досліджень і комунікацій «Active Group» з 12 по 17 жовтня 2015 р. провів дослідження на тему: «Битва за столиці: електоральні настрої жителів Києва і Дніпропетровська». Методом особистого інтерв'ю було опитано 1200 респондентів. Похибка репрезентативності дослідження не перевищує 2,7%. (Див. детально.: Результати виборів у Дніпропетровську [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.rbc.ua/ukr/result-region/dnepropetrosk>)

вийдуть Б. Філатов 30,8% і О. Вілкул 28,5%. У другому турі Б. Філатов набирав 36%, тоді як О. Вілкул – 29% [17]. Електоральні симпатії серед партій мала Політична партія «Опозиційний блок». За неї готові були проголосувати 26,8% виборців. На другому місці партія «УКРОП» – 24,4%, Політична партія «Громадянська сила» – 11,2%, Блок Петра Порошенка «Солідарність» – 6,4% [17]. За ВО «Батьківщина» мали намір проголосувати 6,3% виборців, за Партію «Відродження» – 5,1%, Політичну партію «Об'єднання САМОПОМІЧ» – 4,8% [17]. Інші партії разом набирали 5,5% [17].

Певний вплив на електорат і його вибір мала й передвиборча реклама, яку активно використовували команди кандидатів на посаду міського голови, застосовуючи метод взаємної «мімікрії». З. Краснов «просував» Політичну партію «Громадська сила» на тлі власного портрета. Щоправда, зелена емблема «Громадської сили» надто схожа на рекламу «УКРОПу». Біло-червоні білборди «БПП-Солідарність» нерідко «перегукувалися» з червоними «вставками» на рекламі З. Краснова. До того ж блакитні літери на білому тлі робили впізнаваними й інших його політичних конкурентів. Партія «Відродження» з самого початку використовувала кольори біло-голубих і «мімікрувала» під партійні кольори ПАРТІЇ РЕГІОНІВ і її спадкоємиці Політичної партії «Опозиційний блок» [18]. Під час виборчої кампанії 2015 р. до місцевих органів влади серед тих, хто хотів потрапити до міської ради Дніпропетровська, було 115 екс-«регіоналів» [19]. Практично, усі партії включили до своїх лав колишніх членів ПАРТІЇ РЕГІОНІВ. Навіть ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «УКРОП», яка йшла з гаслами «боротьби з реваншем», занесла у свої списки майже десять недавніх регіоналів. Найбільше колишніх прихильників Януковича (не враховуючи Політичну партію «Опозиційний блок», виявилось у Партії «Відродження», яка активно виступала проти «реставрації режиму» – 24 з 64 кандидатів до міської ради, або майже 40% [20].

Неодноразово наголошувалося, що «вибори у Дніпропетровську насправді є боротьбою олігархічних кланів» [21]. У середині жовтня 2015 р. тисячі жителів Дніпропетровська отримали повідомлення через месенджер Viber з пропозицією продати свій голос на виборах. Тим, хто погодився, пропонувалося вислати через Viber підтвердження своєї згоди і натомість отримати поповнення свого теле-

фонного номера на 50 гривень. Бажаючих продати свій голос знайшлося понад 10 тисяч осіб. При цьому від виборця не вимагали голосувати за будь-якого конкретного кандидата на виборах у мери Дніпропетровська. Фахівці департаменту кібербезпеки поліції розпочали перше в історії України кримінальне провадження за фактом підкупу виборців з використанням електронних технологій і встановили людей, які організували підкуп [22]. Представники Фондації за демократію та управління відзначали, що виборча кампанія у Дніпропетровську пройшла з великим застосуванням чорних технологій і відсутності програм кандидатів [23].

Технології, застосовані під час виборчої кампанії 2015 р., вражали своєю цинічністю. Зокрема, С. Епіфанцева запустила дві безкоштовні маршрутки, а проїзд в «іменному» громадському транспорті як Б. Філатова, так і З. Краснова коштував 1 гривню. У спекотні дні на вулицях міста всім бажаючим наливали склянку води або пригощали безкоштовною солодкою ватою від благодійного фонду Б. Філатова. Агітатори роздавали яскраво-малинові пакетики з прізвисьом І. Ступака, які містили агітацію. Щоправда, ім'я екс-голови Дніпропетровської організації ПАРТІЇ РЕГІОНІВ і екс-заступника голови Дніпропетровської обласної державної адміністрації городяни звикли бачити на біло-голубому фоні, а їх «привчали» до інших кольорів. О. Вілкул від імені свого фонду «Українська перспектива» роздавав речі і продукти переселенцям і навіть влаштовував паломництво по святих місцях. Використовував і адмінресурс, перефарбовуючи встановлені за бюджетні кошти дитячі майданчики, залишаючи напис: «Мира и добра. Александр Вилкул». Натомість, громадські активісти «відновили» справедливість, змінивши напис на: «Детям от городского совета» [18]. Отже, у Дніпропетровську застосовувався широкий спектр виборчих технологій та спостерігалися найбільші масштаби підкупу виборців [21].

Правоохоронці виявили злочинну схему розкрадання бюджетних коштів у сфері житлово-комунального господарства. Посадові особи управління ЖКГ Дніпропетровської міської ради, будучи в змові з керівниками комерційних структур, в 2015 р. незаконно вивели з міського бюджету 18 мільйонів гривень [24]. Громадські активісти неодноразово викривали змову дніпропетровських чиновників і деяких політиків. Це дозволяло одним – утримувати висо-

копоставлених покровителів, а іншим – піаритися на бюджетних програмах [24]. Дороги ремонтував «комунгосп», а на цьому піарився Б. Філатов. Те ж саме відбувалося з ремонтом на проспекті Миру і з заміною освітлення на Набережній. Апофеозом тісної співпраці чиновників і народного депутата України Б. Філатова стала оплата бігбордів політика ... за кошти «Дніпроводоканалу». Гроші, зібрані з жителів Дніпропетровська завдяки підвищенню тарифів, використовувалися на соціальну рекламу комунального підприємства (щоправда, на 50 орендованих для цього рекламних конструкціях було обличчя Б. Філатова) [24].

Фіксувалися прорахунки і у діяльності територіальної виборчої комісії. Незважаючи на те, що згідно із законом територіальна виборча комісія повинна працювати у будівлі міської ради*, напередодні створення нової територіальної комісії колишня голова міської ТВК В. Панкулич підписала договір з головою Дніпропетровської обласної ради Є. Удодом про те, що міська територіальна комісія працюватиме в будівлі обласної ради. Обласна виконавча влада в особі представників правлячої партії виявляла максимальне сприяння «Опозиційному блоку» для проведення фальсифікацій і фактично «зливала» місто [25]. Практично у цей час відбулося голосування в парламенті щодо змін до Конституції України, під час якого представники «Блоку Петра Порошенка» і «Опозиційного блоку» голосували разом, наслідком чого стали трагічні події біля Верховної Ради України, внаслідок яких загинули люди. У Дніпропетровську спостерігалось об'єднання зусиль БПП та «Опозиційного блоку» у боротьбі проти І. Коломойського та його команди [26].

Диверсифікація влади та політичних і бізнесових інтересів була характерною рисою на місцевих виборах 2015 р. За даними сайту <http://gorod.dp.ua/> ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «УКРОП», Партія «Відродження» та Радикальна партія Олега Ляшка – це бізнес-партійні корпорації (Г. Корбан і І. Коломойський, афілійовані з ними проекти) [20]. Йшлося на сайті й про те, що Політична партія «Опозиційний блок» – проект Р. Ахметова, Політична партія «Об'єд-

* Виконком Дніпропетровської міськради на установчо-організаційному зібранні міської ТВК 7 вересня 2015 р. надав комісії приміщення.

нання «САМОПОМІЧ» – теж частково Р. Ахметова, однак через О. Вілкула та його постійного спонсора В. Єрмолаєва [20].

За результатами виборів ПОЛІТИЧНУ ПАРТІЮ «УКРОП» підтримали 25% виборців [27]. Партія «Відродження», яку позиціонували як партію, яка «змогла утримати лінію компромісного спілкування та об'єднати здорові, творчі сили суспільства», відзначаючи, що у «Відродженні» – управлінська та політична еліта Дніпропетровщини, тут – інтелектуальний та творчий потенціал області – перші серед аграріїв, промисловців, вчителів» [28], не здобувала такого результату, а ледь здолала прохідний бар'єр. З іншого боку, Партія «Відродження» складалася переважно з колишніх членів ПАРТІЇ РЕГІОНІВ і повинна була завоювати електорат Південного Сходу. Цей партійний проект домігся феноменального успіху в Харкові під керівництвом Г. Кернеса. Поспіхом створена партія за кілька місяців перед виборами здобула 54% голосів жителів міста, оскільки виборці акцент робили на персоналії чинного мера, а не на партійну символіку, принципи й програму, які не мали для більшості жителів Харкова жодного значення [27].

Напередодні місцевих виборів 16 громадських організацій Дніпропетровська підписали меморандум про співпрацю з одним з кандидатів на посаду міського голови – Б. Філатовим, яким передбачена підтримка його діяльності громадськими організаціями, та відповідальність політика за реалізацію своєї програми – «Стратегія розвитку Дніпропетровська» [29].

У переддень виборів відбулася спроба замінити системних адміністраторів у Ленінському районі Дніпропетровська. Голова міської виборчої комісії вирішила поміняти людей, які мали б вносити дані щодо результатів голосування на сервери. Втім, завдяки активним діям кандидатів у місцеві депутати такі спроби не увінчалися успіхом [30]. Не вистачало протоколів, у середньому на кожну дільницю виписали по 25 примірників. Комісії мали обмежену кількість урн і кабінок для голосування. Спостерігалось зникнення печаток, заповнення протоколів раніше терміну і спроби влаштувати «каруселі» і підвезення виборців до дільниць, спроби незаконної агітації самими кандидатами [30].

Табл. 3.

Партійний склад Дніпропетровської обласної ради 2015 р.

Партії	Кількість голосів	% від усіх депутатів	Усього місць	Зміна % 2015 до 2010
Політична Партія «Опозиційний блок»	359 004	38,33	46	-6,71*
ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «УКРАЇНСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ ПАТРІОТІВ – «УКРОП»	194 347	20,83	25	-
ПАРТІЯ «БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА «СОЛІДАРІСТЬ»	108 996	11,67	14	+9,42%**
Партія «ВІДРОДЖЕННЯ»	83 021	8,33	10	-
ВО «Батьківщина»	70 499	7,5	9	-2,91
Радикальна партія Олега Ляшка	64 322	6,67	8	-
Політична партія «Об'єднання «САМОПОМІЧ»	60 436	6,67	8	-
Разом			120	

Джерело: Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 2015. Україна, Дніпропетровська обласна рада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/PVM057?PID112=12&PID102=4018&PF7691=4018&PT001F01=100&rej=0&pt00_t001f01=100; Постанови обласної виборчої комісії. Про реєстрацію обраних депутатів Дніпропетровської обласної ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oblrada.dp.ua/elections/decisions/118>

* У порівнянні з результатом ПАРТІЇ РЕГІОНІВ.

** У порівнянні з результатом Політичної партії «УДАР».

В «УКРОПі» практично всі обрані депутати (19 з 21) представляли безпосередньо обласний центр. Серед них – керівники, пов’язані з тандемом Г. Корбан – Б. Філатов, підприємств: О. Гугнина, В. Горб, С. Солопов, В. Тимошенко, адвокати О. Томчук, В. Погосян, А. Смирнов, компаньйон В. Єрмолаєва по «Золота Амфора» – О. Андрейченко. Не отримали депутатських мандатів – топ-менеджер «Привату», директор Запорізького заводу феросплавів П. Кравченко*.

Табл. 4.

Партійний склад міської ради Дніпропетровська 2015 р.

Партії	Кількість депутатів	% від усіх депутатів
Політична Партія «Опозиційний блок»	25	39,06
ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «УКРАЇНСЬКЕ ОБ’ЄДНАННЯ ПАТРІОТІВ – «УКРОП»	21	32,81
Партія «Громадська сила»	7	10,94
ПАРТІЯ «БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА «СОЛІДАРНІСТЬ»	6	9,38
Політична партія «Об’єднання «САМОПОМІЧ»	5	7,81

Джерело: Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 2015. Дніпропетровська обл., Дніпропетровська міська рада [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/PVM057?PID112=30&PID102=4364&PF7691=4364&PT001F01=100&rej=0&pt00_t001f01=100

* П. Кравченко балотувався у 2015 р. у парламент від Політичної партії «Сильна Україна», був у прохідній її частині, але не пройшов разом з партією.

З 78 осіб, обраних до міської ради у 2010 р. за списками ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, депутатами за списками Політичної партії «Опозиційний блок» стали лише 8 – Н. Луценко, В. Рублевський, Н. Демидова, О. Турчин, Д. Безуглий, А. Пилипенко, Н. Начар'ян і Я. Гівель. Крім них, досвід депутатської роботи мали С. Пустовий і В. Сергєєв (депутати обласної ради минулого скликання) і М. Царенко, депутат міської ради упродовж 2002–2010 рр. Депутатський мандат отримали також: экс-начальник Головного управління юстиції в Дніпропетровській області і одночасно чинний очільник Політичної партії «Українська перспектива»* Л. Селіванова, топ-менеджери О. Сирота і С. Нікітін, фейсбучний троль С. Суханов.

Серед обраних депутатів ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «УКРОП» лише двоє колишніх депутатів міської ради (Є. Кривошеєв і директор театру КВН ДДУ Г. Гельфер). Інші депутати – це, з одного боку, давно відомі в місті особистості, а з іншого – ті, хто здобув популярність упродовж останніх півтора року. Зокрема, це телевізійниця А. Староскольцева, ресторатор Д. Льохів (господар «Репортера», «Артиста» і співвласник «Берег»), голова профкому ДНУ О. Тупиця, колишній заступник міністра економіки В. Панченко і головний міський алерголог Є. Дитятковська, а також нові обличчя – О. Санжара, А. Павлов і К. Буря (усі вони юристи Б. Філатова), широко розрекламований в соціальних мережах боєць батальйону «Дніпро-1» О. Черкаський («Ашер») і начальник міського житлового управління М. Лисенко [31].

На виборах до Дніпропетровської міської ради Політична партія «Громадянська сила», яку повністю контролював політик З. Краснов, здобула близько 12%. За межами Дніпропетровської області вона підтримки не мала [27]. У новій міській раді була представлена, насамперед, її очільником З. Красновим, його сином – Русланом, помічницею К. Збарською, підприємцями І. Лаппо і А. Ельдаровим. Однак більшість членів команди політичної сили не отримала депутатських мандатів. Натомість її отримали від цієї партії – спортивний функціонер В. Яцука і депутат від Політичної партії «Сильна Україна», який змінив її на ПАРТІЮ РЕГІОНІВ, С. Кушнір.

* Цю партію асоціюють з О. Вілкулом.

З двох з половиною десятків депутатів, які становили фракцію БПП у міській раді шостого скликання, знову отримати мандат вдалося лише трьом – керівнику міської парторганізації К. Примакову, юристу О. Шикуненку і колишньому члену Політичної партії «Сильна Україна» (згодом ПАРТІЇ РЕГІОНІВ) М. Кучугурі.

Серед уперше обраних – підприємець і племінник очільника місцевої облспоживспілки М. Горохівський, який показав найвищий серед однопартійців результат, а також молоді бізнесмени Д. Хозин і С. Маринчук. Депутатам С. Жукову і Д. Гріщеву мандатів не дісталось. Зате можна припустити, що їх напрацьований за останні роки досвід, з великою ймовірністю, буде затребуваний у структурах виконавчої влади того самого муніципального рівня.

Під час голосування на питання про те, за кого віддав свій голос, О. Вілкул відповів: «За мирний, що динамічно розвивається, український Дніпропетровськ – за місто, в якому немає радикалізму і терактів» [32]. За словами Б. Філатова, він і його родина прийшли «зробити вибір між минулим і майбутнім, між Росією і Україною» [32]. За підсумками голосування О. Вілкул у першому турі набрав 37,52%, Б. Філатов – 35,34%. Розрив виявився мінімальним. На перший погляд, розв'язалася боротьба світоглядів: колишні регіонали проти войовничих патріотів, які недавно прийшли в політику. Вибори у Дніпропетровську – це ще й змагання між першим і другим номерами списку найбагатших українців: власника СКМ Р. Ахметова, якого представляє кандидат О. Вілкул, і власника групи «Приват» І. Коломойського в особі кандидата Б. Філатова [32]. У другому турі виборів міського голови Дніпропетровська перемогу здобув кандидат від партії «УКРОП», народний депутат України Б. Філатов. За Б. Філатова проголосували 184 874 виборця (52,3% голосів). Його опонент, колишній голова Дніпропетровської ОДА та віце-прем'єр в уряді М. Азарова О. Вілкул («Опозиційний блок») набрав 158 752 голосів (44,9%).

Склад міської ради Дніпропетровська змінився, і до неї ввійшло п'ять фракцій: фракція «УКРОП», фракція «Опозиційного блоку», фракція «Громадська сила», Фракція «Об'єднання «САМОПОМІЧ», фракція «Солідарність». Однак упродовж трьох місяців тривали депутатські протистояння і лише 29 лютого 2016 р. була створена нова ко-

аліція у повному складі фракцій «УКРОП» та «САМОПОМІЧ», 8 депутатів, обраних від «Опозиційного блоку», та одного представника «Солідарності»; обрані заступники, серед них опонент чинного мера на виборах до парламенту та колишній член ПАРТІЇ РЕГІОНІВ і уже колишній член Політичної партії «Опозиційний блок» – С. Епіфанцева [33]. Чи матиме довіру ця коаліція – покаже час.

Підсумовуючи, зазначимо, що спільним для виборчих кампаній 2010 р. та 2015 р. були політичні можливості злиття влади і власності, а також партійна належність і особиста лояльність. Для виборчої кампанії 2010 р. характерними рисами були деідеологізація місцевої політики; домінування ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, розпорошеність опозиції, часткове переформатування дніпропетровського політичного поля, а також спроба монополізувати владний регіональний (як і загальноукраїнський) простір представниками однієї політичної сили та запровадити механізм електорального клієнтелізму через вимогу до мажоритарних кандидатів наявності підтримки від певної політичної партії або членство у ній.

Виборча кампанія 2015 р. відзначалася появою певної кількості регіональних партійних проєктів, змагальністю виборів, відсутністю сплеску реваншистських ідей, з одного боку, а з іншого – низькою явкою та апатією виборців, засиллям реклами, високою вартістю виборчої кампаній, непрозорими джерела фінансування партій, низькою обізнаністю громадян із виборчим законодавством. Особливістю обох виборчих кампаній було те, що кандидати на посаду міського голови, не отримавши статусу очільника міста, і надалі залишилися впливовими політичними гравцями у дніпропетровському політикумі.

1. Stone C.N. Urban Regimes and the Capacity to Govern: A Political Economy Approach / C.N. Stone // Journal of Urban Affairs. – 1993. – Vol. 15. – № 1. – P. 1–28.

2. Славіна О. Місцеві вибори –2010: зворотний відлік. Ніхто не ошаслить народ без його участі. 29.10.2010 / О. Славіна, В. Непомнящий [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.liitsa.com.ua/show/a/4121>

3. В Днепропетровский облсовет зарегистрированы кандидаты от 39 политических партий. 10.10.2010 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gorod.dp.ua/news/57844>

4. Политические силы Днепропетровщины подписали Меморандум о проведении демократических, честных и прозрачных выборов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: 25.10.2010. <http://gorod.dp.ua/news/58214>

5. Андрей Баско [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://photo.uni.an.net/rus/detail/305864.html>

6. На одном из участков Днепропетровска победил «против всех». 09.11.2010 [Электронный ресурс – Режим доступа: <http://gorod.dp.ua/news/58594>

7. В ОПОРі порівняли явку на місцевих виборах у 2010 та 2015 роках – інфографіка. 26.10.2015 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://tyzhden.ua/News/149749>

8. Місцеві вибори – 2010. Дніпропетровська область. Дніпропетровська міська рада [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2010/wp001>

9. Выхристенко К. Из 140 мест в облсовете 92 займут «регионалы». 05.11.2010 /К. Выхристенко [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gorod.dp.ua/news/58548>

10. Тищенко Е. Большинство горожан проигнорировали выборы из-за разочарования в политиках / Е. Тищенко [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gorod.dp.ua/news/58455>

11. Буткевич Б. Контр-Донбас. Чим пояснити різні електоральні симпатії в межах одного макрорегіону. 10.10.2015 / Б. Буткевич [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://tyzhden.ua/Society/147670>

12. Хто голосував за диктаторські закони і досі сидить у владі (СПИ-СОК). 17.01.2016 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://piddubny.com/hto-holosuvav-za-dyktatorski-zakony-i-dosi-sydyt-u-vladi-spysok/>

13. Бутенко О. Вибори-2015: Битва за Дніпропетровськ / О. Бутенко [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ua.112.ua/statji/vybohy-2015-bytva-za-dnipropetrovsk-266013.html>

14. Желдак Т. Дніпропетровськ: вибори міського голови, як танці навколо порожнього крісла. 05.08.2015 / Т. Желдак [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.slovoidilo.ua/2015/08/05/statija/polityka/dnipropetrovsk-vybohy-miskoho-holovy-yak-tanczi-navkolo-porozhnoho-krisla>

15. Виктор Пинчук поддержал Александра Вилкула на выборах мэра Днепропетровска. 23.10.2015 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gorod.dp.ua/news/109979>

16. Боротьба за крісло мера Дніпропетровська: лідирує Філатов. 28.09.2015 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://tsn.ua/polityka/borotba-za-krislo-mera-dnipropetrovska-lidiruye-filatov-502144.html>

17. Результати виборів у Дніпропетровську [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.rbc.ua/ukr/result-region/dnepropetrovsk>

18. Вибори-2015: У Дніпропетровську Партія Коломойського косить під біло-блакитних [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://prportal.com.ua/Peredovitsa/vibori-2015-v-dnipropetrovsku-partiya-kolomoyskogo-kosit-pid-bilo-blakitnih>

19. Валах О. Соратники Наливайченка під міськрадою закликали не дати обдурити виборця 23.10.2015 / О. Валах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dniprograd.org/2015/10/23/soratniki-nalivaychenka-pid-miskrado-у-yaklikali-ne-dati-obduriti-vibortsya_33538#sthash.j7h4GZpp.dpuf

20. Между каплями сине-зелёного дождя [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gorod.dp.ua/news/109984>

21. Вибори у Дніпропетровську: глінтвейн за фото [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dw.com/uk/%D0%B2%D0%B8%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%B8-%D1%83-%D0%B4%D0%BD%D1%96%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%83-%D0%B3%D0%BB%D1%96%D0%BD%D1%82%D0%B2%D0%B5%D0%B9%D0%BD-%D0%B7%D0%B0-%D1%84%D0%BE%D1%82%D0%BE/a-18852018>

22. Геращенко: В Днепропетровске подкупили 10 тысяч избирателей. 13.11.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gorod.dp.ua/news/110793>

23. От демократичности проведения выборов в Днепропетровске будет зависеть возможность привлечения инвестиций в город, – европейские наблюдатели. 24.10.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gorod.dp.ua/news/110031>

24. Общественники заявили о многомиллионных махинациях днепропетровских чиновников. 09.09.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gorod.dp.ua/news/108173>

25. Влада зливає вибори у Дніпропетровську Опозиційному блоку? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://antikor.com.ua/articles/62153-vlada_zlivaє_vibori_u_dnipropetrovsjku_opozitsijnomu_bloku

26. Боротьба за Дніпропетровськ, Одесу і Харків // Inside Ukraine. – 2015. – 10 липня. – № 49. – С.10.

27. Олігархи знову поділили Україну. Вибори як перерозподіл сфер впливу та війна за вотчини. 29.10.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Politics/150013>

28. Екс-заступник губернатора Коломойського йде на вибори від «Відродження» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dnipro.depo.ua/ukr/dnipro/eks-zastupnik-gubernatora-kolomoyskogo-yde-na-vibori-22092015181400>

29. «Укроп» у Дніпропетровську підписав Меморандум про співпрацю із громадськими активістами. 09.11.2015 [Електронний ресурс]. – Режим

доступу: <http://www.informator.news/ukrop-u-dnipropetrovsku-pidpysav-memorandum-pro-spivpratsyu-iz-hromadskumu-aktyvistamy/>

30. Козлюк С. День «В» у Дніпропетровську: без великих сюрпризів. 27.10.2015 / С. Козлюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Politics/149806>

31. Богатырёв А. Днепропетровский горсовет: ПОБЕДИТЕЛЬ ПОЛУЧИТ... ЧТО? / А. Богатырёв [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zabeba.li/news/dnepropetrovskij-gorsovet-pobeditel-poluchit-cto>

32. Нікітін М. Вілкул проти Філатова. День виборів мера Дніпропетровська. 16.11.2015 / М. Нікітін [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2015/11/16/7088989/>

33. У Дніпропетровській міськраді запрацювала нова коаліція [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/politics/1278581-u-dnipropetrovskiy-miskradi-zapratsyuvala-nova-koalitsiya.html>